

1918 рік на Чернігівщині у сприйнятті селянства

Революція — феномен розмаїтий, із, здавалось би, взаємовиключними явищами, особливо якщо дивитися на неї знизу вгору, з точки зору пересічного селянина. Такий підхід дозволяє вийти за межі стереотипних поглядів консервативної та демократичної історіографічних традицій. Позбутися стереотипних оцінок намагаються сучасні дослідники економічної політики Української Держави¹. Огляд наявної історіографічної спадщини та новітніх студій аграрної політики Гетьманату зробив Р. Пиріг, він же розглянув концептуальні засади земельної реформи, її гальмівні чинники та причини невдач². Реакцію українського селянства на заходи влади в аграрній сфері досліджує В. Лозовий³.

Соціальні революції як правило пропонують не одну модель оновленої влади, а набір різних, часто контрверсійних моделей. Вони ведуть не лише до оновлення інститутів влади, але й

---

¹ *Малик Я.* Земельне питання в Українській гетьманській державі // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). — К., 1993; *Мякота С.С.* Економічна політика уряду Української Держави (травень — грудень 1918 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1997; *Терела Г.* Аграрна політика Української Держави П.Скоропадського. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 1998; *Малиновський Б.* Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні 1918 р. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 2002; *Ковальова Н.А., Корновенко С.В., Малиновський Б.В., Михайлюк О.В., Морозов А.Г.* Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) — Черкаси, 2007.

² *Пиріг Р.Я.* Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. — 2006. — №3; *Пиріг Р.Я.* Соціально-політична база гетьманату Павла Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції. — Вип.2. — К., Інститут історії України, 2007.

³ *Лозовий В.* Аграрна політика уряду П. Скоропадського і селянство // Київська старовина. — 2005. - №3 .

суттєво змінюють суспільство⁴. На Чернігівщині у 1918 р. збіглися в часі й просторі дві такі протилежні моделі. 144 волості Чернігівської губернії (з 187 дореволюційних) перебували у складі Української Держави гетьмана П. Скоропадського. А 43 волості (об'єднані у 5 повітів) перебували у складі Чернігівської губернії з центром, як це не парадоксально, у м. Почепі, де перебував Чернігівський виконавчий комітет ради робітничих, селянських та солдатських депутатів Російської радянської федеративної соціалістичної республіки. Таким чином, у свідомості селянства Чернігівщини була альтернатива — вибір між двома наявними системами взаємин влади і суспільства. Такий унікальний і вкрай складний для населення губернії збіг обставин дозволяє розглянути у регіональному аспекті ментальні, правові, політичні погляди сільського населення у ставленні до обох режимів водночас.

Оскільки так звана «нейтральна зона» між Гетьманатом П. Скоропадського та Радянською Росією не була предметом окремого дослідження, необхідно окреслити проблеми адміністративно-територіального поділу губернії у 1918 р.

У 1917 р. в контексті Української революції постало питання про кордони української автономної республіки, після IV Універсалу — незалежної держави. Північні кордони Чернігівської губернії і повинні були стати державним кордоном з Росією. Спроби невійськовим дипломатичним шляхом встановити ці кордони у 1917 р. досліджував В. Бойко⁵. Інтуїтивно відчуваючи відмінність між російським та українським політичними процесами, населення північних повітів Чернігівщини схилилися до другого, в останню чергу мотивуючись національною «само-

---

⁴ *Верстюк В.* Влада і суспільство: революційні виклики // Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / Відп. ред. В. А. Смолій; Авт. кол.: В. Верстюк, В. Горобець, С. Кульчицький (кер. авт. кол.), О. Русіна, В. Смолій, О. Толочко, В. Шандра. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2013. — С 281.

⁵ *Бойко В.* Приєднання північних повітів Чернігівщини до УНР // Сіверянський літопис. — 1996. — № 5.

Ірина Еткіна

ідентифікацією». Але Установчі Збори були розігнані, і в подальшому вирішення цієї проблеми переходило в площину військового конфлікту.

Перше пришествя більшовиків до губернії було недовгим, але вкрай невдалим. Звільняти Україну від більшовиків за рішенням Берестейської угоди між УНР та державами Четверного союзу прийшли війська Німеччини та Австро-Угорщини. 3 березня, підписавши у Бресті мирну угоду з Центральними державами, РСФРР визнала суверенність України. Знову постала проблема державних кордонів. Тимчасово за угодою 4 травня за участі представників німецького командування роль кордону між Україною і Росією відігравала демаркаційна смуга («нейтральна зона»). Її південна межа проходила територією Чернігівської губернії через Сураж–Унечу–Стародуб–Новгород-Сіверський–Глухів. Але ця лінія не могла стати постійним кордоном. Українська делегація пропонувала взяти за основу етнічний принцип визначення кордонів. Х. Раковський, що представляв позицію більшовицької Росії, його відкидав і пропонував проводити плебісцит у кожному окремому населеному пункті.

Кореспондент газети «Чернігівська земля» так характеризував цю територію: «більшовізія, таємнича країною прифронтової смуги, край спалених сіл, канібальської ненависті нащадків Пугачова, область найбільш відчайдушної каторжної потолочі, від якої наполовину відхрестилася навіть сама радянська влада. Демаркаційна лінія поблизу Новгород-Сіверського — це щось на кшталт вольного Дону старої Русі, котрий всотує в себе і розлучених бунтарів, і вбивць, що нещодавно затопили Новгород-Сіверський в єврейській крові, та різний люд, що зірвався з шибениці»⁶. В яскравій журналістській характеристиці влучно виділяється ключове слово «наполовину». Адже підписання офіційних угод за посередництва Німеччини не завадило більшовикам прибрати і «нейтральну зону», і територію Української

---

⁶ Занин Д. В плену у большевиков // Черниговская земля. — 1918. — 3 октября. — С. 4.

Держави, що з нею межувала, до своїх рук, наділивши адміністративно-територіальним устроєм загального зразку Радянської Росії.

Практично це означало, що Чернігівських губерній стало дві: одна на основній території Чернігівщини, що увійшла до Гетьманату Скоропадського, до неї додатково були приєднані частини Гомельського, Путивльського та Рильського повітів (перший — Могильовської губернії, два інші — Курської)⁷. За демаркаційною лінією опинились 43 волості Чернігівської губернії, що практично входили до складу Радянської Росії. В нашому розпорядженні є фінансовий документ — кошторис видатків волосних земельних відділів Чернігівської губернії на друге півріччя 1918 р. За ним наводимо територіальний поділ Чернігівської губернії у складі Радянської Росії (мовою оригіналу):

«Мглинский уезд: 1) Балыкская; 2) Костеничская; 3) Мглинская; 4) Нивлянская; 5) Павловская; 6) Романовская; 7) Шумаровская.

Стародубский уезд: 1) Гриневская; 2) Гарцевская; 3) Кистерская; 4) Лыщичская; 5) Погарская; 6) Чаусовская; 7) Юдиновская; 8) Яцковская.

Суражский уезд: 1) Душати́нская; 2) Лялическая; 3) Новдрокская; 4) Кулажская; 5) Струвско-Будская; 6) Гордеевская; 7) Уношевская; 8) Лотоковская; 9) Заборская; 10) Поповогорская; 11) Голубовская; 12) Петровскобудская.

Середино-Будский уезд: 1) Ивотская; 2) Хильчанская; 3) Чернатская; 4) Дмитровская; 5) Протопоповская; 6) Гремячская.

Почепский уезд: 1) Почепская; 2) Васьковская; 3) Краснорожеская; 4) Ивайтенковская; 5) Котляковская; 6) Старосельская; 7) Воробейнская; 8) Краснослободская; 9) Кульневская; 10) Алексеевская⁸».

---

⁷ Черниговская земская газета. — 1918. — 6 сентября. — С. 4.

⁸ Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО), ф. Р-503, оп. 7, спр. 1, арк. 61–62.

Ірина Еткіна

Порівняння даного документу з територіальним поділом губернії на 1917 р.⁹ дозволяє виявити, що Мглинський повіт повністю опинився у складі Чернігівської губернії в межах РСФРР та був поділений на Мглинський та Почепський; там же опинилися 8 з 12 волостей Стародубського повіту, 12 з 14 волостей Суразького, а також 6 з 12 волостей Новгород-Сіверського повіту під назвою Середино-Будського повіту. Як бачимо, дана територія значно перевищує площу офіційно визнаної обома сторонами «нейтральної зони» завширшки у 10 км.

Прибрати всю цю територію до своїх рук більшовикам вдалося не відразу. Завідуючий повітового земельного відділу Суразького виконкому у своїй доповіді скаржився, що впродовж декількох місяців заважало працювати «роздвоєність в сенсі приєднання до України чи до Великої Росії», внаслідок чого комітети змінювалися відділами, відділи комітетами, і все це відбувалося стихійно, існувала постійна загроза наступу німецьких військ. «З огляду на прикордонне становище, — зазначалося в доповіді, — у нас був великий вплив військових частин вкрай підозрілої якості, в результаті чого залишилися банди, котрі наводять порядки по-своєму, громлячи і розділяючи все». Далі доповідач уточнював, що в повіті орудували Романівські та Демидівські банди¹⁰. Однак ці складні обставини не завадили більшовикам створити всі місцеві органи влади за зразком Радянської Росії: з'їзди рад, в тому числі повітові, Чернігівський губвиконком у м. Почепі, повітові виконкоми, їх земельні відділи для впровадження більшовицької земельної політики, які вже у липні 1918 р. налагодили зв'язок з комісаріатом землеробства РСФРР. З Москви, з Пречистенського бульвару 6, приходили телеграфні накази (зі штампелями, що засвідчували приналежність місцевих органів влади до Російської Федерації) з ідеями, що «було б добре, якби приєднати всі інші повіти Чернігівської губернії, і утворити єдину адміністративну одини-

⁹ Список селеній и городовъ Черниговской губерніи по уѣздам и волостямъ. — Чернигов, Тип. Сов. Нар. Хоз-ва, 1919. — 67 с.

¹⁰ ДАЧО, ф. Р-503, оп. 7, спр. 1, арк. 2.

цю для спільних робіт»¹¹. З більшовицької точки зору кордони завжди можна було легко пересунути, зважаючи на наближення світової революції.

Дві Чернігівські губернії жили за протилежним сценарієм. На основній території губернії нова влада намагалася повернути дореволюційний порядок землеволодіння, відновити поміщицьку власність на землю. Здавалося б все зрозуміло: після року революційних змагань такі кроки прийдуться не до смаку більшості населення краю. Влада Конотопського повіту Чернігівської губернії на чолі з повітовим комісаром Бойком та місцеві комітети найбільш впливових соціалістичних партій подали німецькій військовій владі доповідну записку. В ній виступили проти відновлення поміщицької власності на землю, а переворот у Києві назвали «змовою купки реакційно налаштованих поміщиків та німецьких властей, що йшов у розріз з настроями широких народних мас», бо «розподіл захопленої колись польським та російським дворянством в українських селян землі є актом історичної справедливості стосовно селянства». Гетьманату П. Скоропадського пророкували: «У селянства знайдеться сотня способів не допустити поміщиків до їх колишніх маєтків, завадити обробці земель, або врешті-решт, знищити посіви. Влітку ми можемо стати свідками моря вогню на наших широких полях та, як наслідок, широкого голоду. Це селянин зробить без будь-якої агітації, йдучи за інстинктом самозахисту»¹².

Ця доповідна записка практично презентує селянський світогляд. У правосвідомості основної маси селянства переважала ідея відміни приватної власності на землю. Право на користування землею в свідомості селянства було нерозривно пов'язане з правом на працю. У 1917 р. селянськими сходами та з'їздами всіх рівнів приймалась одна й та ж формула: «земля має бути передана тим, хто її обробляє» із заборонаю її купівлі-продажу. Селяни погрожували розправою односельцям-іудам, що їздили

¹¹ ДАЧО, ф. Р-503, оп. 7, спр. 1, арк. 9.

¹² Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІА України), ф. 371, оп. 2, спр. 31, арк. 2–3;

Ірина Еткіна

у Київ на з'їзд хліборобів-власників 29 квітня 1918 р. У Ніжинському повіті були випадки підпалів господарств учасників цього з'їзду¹³. Вбивства, підпали, пограбування на ґрунті поземельних відносин мали місце впродовж усього 1918 р.

Однак кореспондент Чернігівської земської газети під псевдо «Полевой цветок» побачив зовсім іншу реакцію селянства: «Населення спочатку не вірило, що Центральної Ради вже нема, але коли дізналися з грамоти про ситуацію — посмішка осяяла багато облич, і було чути, як губи шепотіли: «Слава Богу, слава Богу»... По селах з'явилися каральні загони, в числі яких було не мало червоноармійців, і почалась нова епоха»¹⁴. Причина радості — не в новій земельній політиці — а в сподіваннях припинити анархію, самодурство земельних комітетів, більшовицьку навалу, і перейти до мирної праці.

До мирної праці перейти не вдавалося — заважали каральні загони німців і місцевих «гайдамаків», найнятих за гроші. Серед таких гайдамаків селяни впізнавали і колишніх поліцейських, і вчорашніх червоноармійців. Так, після втечі більшовика Т. Гайдука з с. Олбін Остерського повіту німці побили його батьків, арештували брата¹⁵. Визволившись з в'язниці, більшовик П. Кураш дізнався, що його батько та дружина померли від німецьких побоїв¹⁶. Німці разом з гайдамацькими загонами, організованими поміщиками, нищпорили по Городнянському повіту із задалегідь заготовленими списками не лише більшовиків, а й революційно налаштованих селян. Місцеві загони своєю жорстокістю перевершували німців: селян нещадно били, розстрілювали без суду і слідства. Подібні екзекуції зазнали м. Добрянка, села Перепис, Макошин, Вербівка та інші¹⁷.

¹³ ЦДІА України, ф. 371, оп. 2, спр. 92, арк. 17–18; спр. 51, арк. 1.

¹⁴ Черниговская земская газета. — 1918. — 11 октября. — С. 6–7.

¹⁵ ДАЧО, ф. Р-1537, оп. 1, спр. 5, арк. 24.

¹⁶ Кураш П. С. Повстання с. Парафієвки на Чернігівщині // Літопис революції. — 1928. — № 3. — С. 177.

¹⁷ Быструков В. Г. Городнянина в 1917–1918 гг. // Летопись революции. — 1925. — № 4. — С. 116.

Пізніше більшовицький революційний трибунал засудив до смертної кари приватного повіреного Ісаака Шварца, який навесні 1918 р. у селах Чернігівського повіту (Шибириновка, Рогощі, Плехово, Левоньки, Скугарі) погрожував забрати у селян все майно, прислати каральний загін, який «і шкіру зніме, якщо не здадуть контрибуцію протягом доби». У супроводі 12-ти озброєних німців він з'явився у с. Рогощі, змусивши селян у сльозах повзати перед ним навколішки¹⁸.

Отже, на основній території Чернігівської губернії, що входила до складу Гетьманату П. Скоропадського, відновлення приватної власності на землю здійснювалося репресивними методами. Лише в серпні 1918 р. гетьманський уряд розгледів беззаконня на селі, і новий міністр внутрішніх справ П. Кістяківський наказав губернським старостам припинити діяльність утримуваних на приватні кошти каральних загонів, які «без потреби тільки дратують людність»¹⁹. В очах селянина каральні акції дискредитували не лише владу Української Держави гетьмана П. Скоропадського, а й саму ідею національної державності. Адже селяни осмислювали події з притаманною їм безпосередністю: «були більшовики, ми їх боялися, прийшли українці — змушені боятися ще більше»²⁰.

Замість земельних комітетів створювались гетьманські тимчасові земельні комісії, яким доручалося повернути колишнім землевласникам їх експропрійовані господарства. Вони змушували селян виплачувати грошові компенсації за зруйнування поміщицьких господарств. Так, у Сосницькому повіті посади в земельній комісії отримали в основному колишні поліцейські. Вимоги власників повіту перебільшували розміри пограбованого у кілька разів: щоб виплатити контрибуції, селяни мали

---

¹⁸ Известия Черниговского губернского военно-революционного комитета, Черниговского уездного исполнительного комитета и городского совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. — 1919. — 27 марта. — С. 3.

¹⁹ Черниговская земская газета. — 1918. — 23 августа. — С. 8.

²⁰ ЦДА України, ф. 371, оп. 2, спр. 28, арк. 21–22.

Ірина Еткіна

позбутися половини власних господарств²¹. Сількори «Чернігівської земської газети» наголошували, що для багатьох поміщиків відшкодування їх майна перетворилось на відверту спекуляцію та спосіб наживи, хоча від анархії 1917 р. постраждали і селянські господарства. Отже, ні про яку класову співпрацю, передбачену правилами про діяльність земельних комісій, не йшлося. На вимогу земельних комісій селянство повертало захоплені поміщицькі землі та майно під страхом репресій та тиском німецьких гарнізонів, а не через визнання власної провини. Тимчасові земельні комісії не бачили різниці у тому, хто реквізував худобу чи продовольство власників: ограні Тимчасового уряду, прийшли червоноармійці, збільшовичені банди чи місцеве населення — всю відповідальність поклали на селян, при чому методом кругової поруки, не доводячи провини кожного з них.

Відчуваючи невдоволення селянства і безлад у питаннях відшкодування збитків землевласників, гетьманський уряд законом від 15 липня створив земельно-ліквідаційні комісії. До них звертались не лише поміщики, а й селяни з проханням припинити стягнення з них контрибуцій, бо прохач не брав участі в погромі маєтку. Після ряду таких заяв Остерська комісія просила повітового старосту призупинити подібні стягнення²². На з'їзді земельно-ліквідаційних комісій губернії в листопаді підкреслено прихильне ставлення до них сільського населення через зменшення контрибуцій у порівнянні з тими сумами, що стягувалися за посередництвом адміністрації²³.

Отже, селяни використовували найменшу можливість конструктивного діалогу з владою, намагаючись пом'якшити для себе наслідки революційної стихії 1917 р. Частково під тиском окупаційних військ, частково від страху перед поверненням анархії та більшовицького терору, селянин похмуро сплачував реквізиції, контрибуції, просив владу зменшити продрозкладку

²¹ Черниговская земская газета. — 1918. — 21 июня. — С. 5.

²² Черниговская мысль. — 1918. — 23 октября. — С. 4.

²³ Там само. — 20 ноября. — С. 3.

на село та врятувати від голоду. Основна частина губернії в складі Гетьманату П. Скоропадського знаходилась, принаймні, в якомусь правовому полі, хоча подекуди воно абсолютно не влаштувало селянство.

Антигетьманське повстання на Чернігівщині, організоване більшовиками, не стало масовим, в основній своїй масі селяни його не підтримали. Більшовицький військовий штаб Чернігівщини на чолі з М. Кропив'янським наважився на початку серпня розпочати збройне повстання, центром якого став Ніжинський повіт. Преса повідомляла, що повстанцями живцем закопано в землю вісьмох заможних селян с. Дроздівки і спалено с. Мильники через небажання місцевих жителів підтримати повстання. Німці дощенту спалили 415 помешкань у с. Вороб'ївці Новгород-Сіверського повіту після того, як більшовицький загін на початку серпня відкрив кулеметний вогонь по тих будинках, де були розквартировані німецькі солдати. Селянам заборонили відбудовуватися та збирати врожай, були заарештовані кілька жителів, з них 6 осіб розстріляні²⁴. За таким же сценарієм розгортались події в с. П'ятовськ Стародубського повіту: більшовиками було поранено 12 німців, натомість все село було спалене²⁵. Дуже типову реакцію на більшовицьке повстання продемонстрували селяни с. Ковчин Чернігівського повіту: шість озброєних людей примусили церковного сторожа дзвонити в дзвони, щоб скликати селян на сход. Темна селянська маса, яка нездатна розібратися у всіх політичних змінах, а до того ще й залякана останніми подіями, на всі пропозиції та запитання уперто мовчала. Схід мав дуже сумний вигляд. Промови «представників армії спасіння», що підбурювали селян на повстання, ґрунтувались лише на одному: «нам Московія все дасть». Але ця трагікомедія продовжувалася недовго, бо стали наблизитися німецькі війська²⁶. Таким чином, думка більшовика Биструкова про те, що після всіх німецьких та гайдамацьких езекуцій

²⁴ Черниговская земская газета. — 1918. — 6 сентября. — С. 4–5.

²⁵ Там само. — 5 октября. — С. 7.

²⁶ Там само. — 23 августа. — С. 4.

Ірина Еткіна

підняти селянство проти гетьманської влади не складе великого труда²⁷, виявилась хибною.

Все ж найгірша інформація від усіх сількорів надходила з більшовицької частини губернії. З-за кордону все населення буквально просилося до Української держави: Новгород-Сіверський староста отримав ряд прохань від селян приєднати всю територію повіту до України, бо там утворились комітети бідноти з різних покидьків і під гаслом «соціалізації» грабують сільське населення. Ті, хто був багатший, вже кидали свої землі, хати і худобу, і тікали на південь²⁸. Село Великий Бор Суразького повіту наприкінці липня знаходилося у полоні озвірілого натовпу матросів, що розстріляли вісьмох селян поодиноці і забороняли ховати. Причини їх жорстокості та вибору саме цих односельців ніхто не розумів. Населення боялося за своє життя, а до щоденних пограбувань всі давно звикли²⁹. Так само як жителі м. Грем'яч Новгород-Сіверського повіту звикли як «захисники свободи» — більшовики крім звичайної реквізиції продовольства, худоби, фуражу, забирали зі стола останній шматок хліба та обшукували скрині бідних селянок³⁰. Все це стало буднями «другої» Чернігівської губернії.

Частина жителів північних повітів насильно мобілізувалася більшовиками, а коли їх захоплювали в полон німецькі війська, заявляли, що зовсім не бажали воювати проти України. Представники інших північних повітів Чернігівської губернії зверталися і до німецького командування, і до Гетьмана з вимогою приєднання до Української Держави. Як правило, німецькі війська не виявляли наполегливості у захисті північно-східного кордону Української Держави. Староста Рильського повіту скаржився, що німці не надавали допомоги проти збільшовичених банд, які грабували українську частину повіту (з 3 з 16 волостей

²⁷ Быструков В.Г. Городнянщина в 1917–1918 гг. // Летопись революции. — 1925. — № 4. — С. 117.

²⁸ Черниговская земля. — 1918. — 22 октября. — С. 4.

²⁹ Черниговская земская газета. — 1918. — 30 августа. — С. 6.

³⁰ Там само. — 1 ноября. — С. 7.

повіту знаходились під владою більшовиків). Селяни в такій ситуації відмовлялись виконувати накази про поновлення власності поміщиків і видачу зброї³¹. Причина настроїв населення і рішень органів місцевого самоуправління полягала не в площині національного питання, а в тому, що вони вдовольнилися «більшовізією» і розгулом анархії, і воліли за краще обрати міцний режим, навіть якщо його законодавство не відповідає інтересам більшості населення.

У доповіді Михайла Васильовича Меншова — завідуючого повітового земельного відділу Суразького виконкому Першому повітовому з'їзду рад від 22 вересня 1918 р. визнавалося: «Земля з рук поміщиків вирвана і знаходиться цілком в користуванні трудового народу, вся сільськогосподарська промисловість більше вже не знаходиться в руках поміщиків і буржуазії, весь сільськогосподарський інвентар також переданий трудовому народу, або самовільно розібраний місцевим населенням, і поміщики скрізь вигнані зі своїх колишніх гнізд. Правда, що все це не пройшло красиво, злагоджено, організовано, навпаки, нерідко вельми потворно, руйнуючи виробництво, знищуючи раніше заведену культуру... Поки що ми можемо сміливо сказати, що у боротьбі з буржуазією за землю, ми перемогли»³². Відділ поточної політики російського наркомзему схвалив цей звіт, розуміючи, що той до середини липня 1918 р. діяв без будь-яких інструкцій та розпоряджень, але виконав, якщо не букву, то дух більшовицьких принципів. Як Суразький, так і Середино-Будський земвідділи намагалися на основі колишніх поміщицьких маєтків створити колективні господарства у вигляді трудових комун, вважаючи, що для їх організації був «сприятливий ґрунт, оскільки розорення промисловості та голод у містах, кинули назад у села велику кількість безробітних пролетарів, яка ще збільшиться з поверненням військовополонених». На подібні нововведення в аграрній справі та утримання земвідділів

---

³¹ ДАЧО, ф. 127, оп. 90а, спр. 5, арк. 106–107.

³² ДАЧО, ф. Р-503, оп. 7, спр. 1, арк. 2.

Ірина Еткіна

з Москви надавали кошти. А ось грошей на ліквідацію банд у «нейтральній зоні» радянська влада не виділяла.

Скориставшись ситуацією, більшовицька влада почала готувати населення «нейтральної зони» до «плебісциту». Для цього з Москви до Мглина було прислано 40 агітаторів, що дискредитували владу Української Держави. Зрештою, московська комісія під загрозою арештів і розстрілів змушувала перелякане населення північних повітів заповнювати анкету за приєднання до Радянської Росії³³. Вочевидь, репресивні заходи не знадобились би, якби більшість населення не схилилася до протилежної позиції.

Отже, у 1918 р. селянство Чернігівської губернії опинилося, як між молотом та ковадлом, між двома режимами: авторитарною моделлю влади гетьмана Скоропадського, яка в очах селянства відверто дискредитувала ідею української державності свавіллям каральних загонів, несправедливістю завищених контрибуцій та відверто здирницькою продовольчою політикою, та неприхованим терором більшовиків на півночі губернії. Якщо основна частина губернії керувалась несправедливими з точки зору селянина законами, що повертали село в дореволюційний час, то революційна доцільність на півночі виявились для селянина страшнішою, змушувала масово покидати насиджені місця. Обираючи між двома лихами, селянство переважно схилилося до української сторони, але за законами революції абсолютно закономірно мала перемогти влада, що готова була здійснювати послідовний та беззастережний терор.

---

³³ Сергійчук В. Стародубщина завжди горнула до матері України // Сіверянський літопис. — 1996. — № 3. — С. 6–8.